

Neznanke pri obeleževanju in urejanju grobov

Pia Kramp

Pokopališče leži malo stran od glavne ceste, levo od njega se v bližini opazi Kapelo sv. Leonarda, obdano je s črno ograjo. Ko vstopimo, se začnemo lahko vzpenjati, tiho hodimo med kamnitimi križi in marmornatimi nagrobnimi ploščami, vedno bližje smo koncu pokopališča. Ko prispemo do njegovega groba, najprej ne vem, kaj nam naj bi usmerila pogled. Kmalu mi postane jasno, da smo prišle obiskat rdečerjavo gomilo ob skrajnem desnem robu pokopališča.

Ta grob je drugačen od drugih na pokopališču. Nič ni dvignjen od tal, tako da bi njegove robove obiskovalec v trenutku nepozornosti zlahka zamenjal za še neuporabljeno pokopališko zemljo, če ga ne bi „krasila“ dva venca, ki ju najeda zob časa. Na grobu raste nekaj plevela, pogled pa se mi hitro ustavi na kosu lesa, ki štrli iz zemlje in je bil nekoč očitno del križa. Kosi križa so raztreseni (položeni?) ob zgornji stranici groba, za katerega nočem verjeti, da to resnično je. Na enem kosu lahko razberemo napis: *N. N.*, *nomen nescio*, neznan oseba (ali bolj dobesedno „ne poznam imena“).

Grob begunca v Donjem Prilišću, Hrvaška, 4. 4. 2024. Foto: Julija Budič

Grob begunca v Donjem Prilišću, Hrvaška, 4. 4. 2024. Foto: Julija Budič

Pokopališče v Donjem Prilišću na Hrvaškem je le eno izmed krajev, na katerih so pokopani ljudje na poti. Natančno število smrti na **balkanski poti** je težko podati, saj o smrtih ob prečkanju meja in o teh, ki so posledica izključujočih migracijskih režimov, ni enotne evidence (za različne baze podatkov o ljudeh, umrlih ali **pogrešanih** na poti oz. zaradi posledic iregulariziranih migracij gl. **smrti na granicama**). Prav tako ni povezovanja „pristojn[ih] ustanov, ki se spoprijemajo s smrtmi teh prebežnikov na enem in drugem bregu reke“, kot pove Uršula Lipovec Čebtron ali pa koordiniranega sodelovanja institucij pri posredovanju informacij v zvezi s pogrešanimi (in morda še neidentificiranimi umrlimi) na poti. To kažejo naši pogovori na terenu kot tudi izkušnje aktivistov, ki svojcem pogrešanih poskušajo pomagati pri njihovem iskanju in identifikaciji.

S kolegicami smo v okviru študijskih terenskih vaj, ki so potekale aprila 2024 v sodelovanju med ljubljansko in zagrebško filozofsko fakulteto ter Inštitutom za etnologijo in folkloristiko iz Zagreba, obiskale tri hrvaška in eno slovensko pokopališče, na katerih počivajo ljudje, ki so umrli na balkanski poti, v teh primerih na porečju Kolpe. Pogovarjale smo se z zaposlenimi na dveh hrvaških in eni slovenski komunalni službi, da bi med drugim osvetlile pogrebne prakse, ki so uveljavljene pri pokopih in skrbi za grobove ljudi na poti. Kljub obstoju določenih zakonov (slovenskega Zakona o pogrebnih in pokopališki dejavnosti, hrvaškega Zakona o grobljima) se občine in komunalne službe pogosto srečujejo z neznanjami pri pokopu beguncev, vodenju evidence njihovih smrti, hrambi njihovih ostankov ipd. Nekaj vprašanj se pojavi tudi pri postavljanju nagrobnih obeležij in urejanju samih grobov. Po besedah sogovornice na komunalni službi v Netretiću si tam prizadevajo za nevtralna obeležja in za „obični mali aranžmančič na lesu“ (intervju, Netretić, 5. 4. 2024). Na grobu, ki smo ga obiskale v Donjem Prilišću, pa je razpadel križ, ki je načeloma krščanski simbol. Kot je izpostavila Marijana Hameršak, bi lahko šlo v tem primeru za odločanje glede na večino ali pa celo za neko vrsto nevtralnosti z ozirom na ostale (s križem obeležene) grobove na tem pokopališču. Ko so pokojnika na pokopališču v Donjem Prilišću naknadno identificirali kot državljana Maroka, njegovo ime ni bilo dodano na grob, pa tudi kakšno drugo obeležje ni bilo dodano. Njegov grob tako dokazuje, da je umrl tam, kjer ni imel bližnjih, ki bi ob njegovi smrti lahko nemudoma potrdili: „Da, to je bil on.“ ter bili zanj sposobni plačati ureditev grobnega mesta, primerljivega z ostalimi na tem pokopališču. Razpadajoči grob Maročana je le eden od dokazov, da gre pri grobovih beguncev za „zadnja ležišča ljudi, ki so bili marginalizirani in diskriminirani za časa svojih življenj in marginalizirani ostajajo zato tudi po smrti“ (Lipovec Čebtron 2021).

Na komunalni službi v Vrbovskem so nam povedali, da so ob smrtih ljudi na poti večkrat razpravljali, kateri simbol uporabiti za nagrobna obeležja ter pri tem celo „googlali“, kako drugod obeležujejo „neznane“ (intervju, Vrbovsko, 4. 4. 2024). Povedali so nam, da ob pokopu petih beguncev na robu enega izmed pokopališč, ki je v njihovi pristojnosti, niso bili obvezani postaviti nagrobnih ploščic, a so jih vseeno postavili na svoj strošek. Glede na to, da niso poznali veroizpovedi umrlih, so se odločili, da na nagrobne ploščice ne bodo vključili nobenega verskega simbola.

Grobovi beguncev s kovinskimi nagrobnimi obeležji. Groblje Sv. Tereza, Moravice, Hrvaška, 4. 4. 2024. Foto: Pia Kramp

Na pokopališču Vojna vas v Črnomlju grobove neidentificiranih oseb, ki umrejo na balkanski poti, obeležijo s t. i. piramido (lesenim nagrobnim spomenikom s prišiljenih vrhom), na kateri je podoba vrtnice, s čimer se izognejo uporabi verskih simbolov. Po besedah sogovornikov s črnomaljske komunalne službe je njihova praksa urejanja grobov nestandardizirana – čeprav jim tega ne bi bilo treba izvajati, to počnejo zaradi odločitve sedanjega direktorja komunalne službe, vendar pa bi menjava vodstva lahko pomenila tudi ukinitvev skrbi za begunske grobove (intervju, Črnomelj, 5. 4. 2024).

Grobovi ljudi na poti s t. i. piramidama za nagrobni obeležji, na katerih piše *Neznana oseba 1 2019*, *Neznana oseba 2 2022*, *Neznana oseba 1 2022*, *Neznana oseba 3 2022*. Pokopališče Vojna vas, Črnomelj, Slovenija, 5. 4. 2024. Foto: Pia Kramp

Zaradi odsotnosti natančne kodifikacije vseh vidikov pokopa in zaradi odsotnosti svojcev pokojnika, ki bi namesto njih sprejemali te odločitve, odgovorni v komunalnih službah nekatere odločitve o pokopu, obeleževanju in urejanju grobov sprejemajo po svoji moralni, kulturni in estetski presoji. Kot je povedala [Marijana Hameršak](#), „lahko vidimo na pokopališčih povsem različna obeležja. Celotno znotraj enega pokopališča, ene komunalne službe lahko vidimo različne prakse – včasih je na nagrobniku naveden datum, ko so našli truplo, včasih sta tam samo inicialki N. N., videli smo tudi grob, ki nima nobenega obeležja“.

Materialno kulturo lahko razumemo kot zanesljivi vir podatkov o ljudeh: predmeti so „pomemben del naše eksistence in komunikacije, so vidni, zelo povedni in razumljivi indikatorji, kaj smo“ (Godina Golja 2021: 7). Kaj lahko grobovi ljudi na poti kot del materialne kulture povedo o državi, v kateri so postavljeni, njenih predpisih in tudi o posameznikih, ki so jih

postavili in uredili? Zdi se, da nagrobna obeležja (še) neidentificiranih pokojnikov lahko odsevajo nevidnost in navidezno nepomembnost usod ljudi na balkanski poti, ki jih **iregularizirane migracije** s strani evropskih migracijskih politik silijo v iskanje smrtno nevarnih poti. Obenem so različne prakse postavljanja nagrobnih obeležij in urejanja grobov, ki smo jim bile priča na terenu, opomnik, da odločitve posameznikov o tem, kako se bodo spoprijeli z različnimi neznankami, vplivajo na to, ali se pokojnikov spominjamo oziroma na kakšen način počastimo (ali ne) njihov spomin. Za spomenike v javnem prostoru velja, da ti „spomin[a] na upodobljene osebnosti ne le ohranjajo, temveč ga tudi institucionalizirajo in legitimizirajo“ (Jezernik 2014: 7). Tudi nagrobna obeležja so lahko bolj ali manj trpežna in grobovi bolj ali manj skrbno urejeni; s skrbjo za trpežno in dostojno urejena nagrobna mesta pa je priznanje usode ljudi na poti večje, vidnejše in bolj legitimno. Če je „spomin treba preučevati kot prakso spominjanja iz sedanosti za rekonstrukcijo preteklosti“ (Isabelle in Daniel Bertaux 1977 po Vodopivec 2015), potem se moramo tudi vprašati, kateri in kakšen spomin bo sploh ostal na umrle ljudi na poti, če bo najem groba neplačan; tako na Hrvaškem kot v Sloveniji namreč najem grobnega mesta preneha po desetih letih neplačane grobnine. Takrat se v Sloveniji napravi prekop groba in umik nagrobnega obeležja (intervju, Črnomelj, 5. 4. 2024), na Hrvaškem pa zakon določa premestitev ostankov preminulega v skupinsko grobnico, zgrajeno za ta namen. Če ne bodo nevidne le njihove usode, pač pa bo izginil tudi otipljiv spomin na njihovo smrt, kdo se bo spominjal ljudi na poti?

Grobovi so kraj, ki bližnjim lahko omogoča čutiti bližino ljubljenega svojca ali pa vsaj kraj, ki nosi njegov spomin – včasih ime, datum rojstva in smrti, morda celo kak verz ali epitaf. Je mesto, kjer se materializira upor pozabi, vsaj za časa življenja bližnjih, ki so pokojnika preživeli, in mesto, ki priča, da je ta človek nekoč zares obstajal. Odsotnost natančne kodifikacije nagrobnih obeležij in urejanja grobov ljudi na poti sproža določena vprašanja oziroma postavlja neznanke posameznikom in posameznicam, ki so odgovorni za njihove posmrtno ostanke. To ima lahko za posledice bolj ali manj sočutne prakse obeleževanja in urejanja grobov, hkrati pa lahko nehote vodi v kulturne, religiozne in etične *faux pas*-je in celo pomaga pri pozabi (usod) pokojnikov. Ravno zaradi tega bi se morali zavzemati za to, da ljudje na poti (vsaj) po smrti ohranijo določeno dostojanstvo in da se nanje ne pozabi, temveč so tudi njihovi grobovi in nagrobna obeležja glasno in trajno opozorilo na strahotne posledice selektivno in diskriminatorno restriktivnih evropskih migracijskih politik.

17. 6. 2024.

Literatura

Godina Golja, Maja. 2021. „Predgovor“. V *Govorica predmetov*. Maja Godina Golja, Vanja Huzjan in Špela Ledinek Lozej, ur. Ljubljana: ZRC SAZU, 9-27.

Jezernik, Božidar. 2014. *Mesto brez spomina, Javni spomeniki v Ljubljani*. Ljubljana: Modrijan.

Lipovec Čebren, Uršula, 3. 9. 2021. „Sedem imen. Osem nevidnih smrti trenutnih politik“. *Mešanec*.

Vodopivec, Nina. 2015. *Labirinti postsocializma. Socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.